

7. Zhelezko, R. A. (2013) Nijinsky Cossack regiment and Black Board 1663. *Nizhinska old*, 15 (18), 5-12. (in Ukr.)
 8. Smoliy V. A., Stepankov V. S. (1997). *Ukrainian national idea XVII - XVIII centuries: problems of formation, evolution, implementing*. Kiev: «Alternatives». (in Ukr.)

Abstract

Slyusarenko V. «Escalation in Ukraine geopolitical situation in the early 60's XVII century and its impact on events in Ukraine».

Introduction. *The monograph presents the researchers the processes that took place in Ukraine in 1660 th, investigated reasons of intensifying of relations between Left-bank and Right-bank Ukraine; the role of the foreign states and their influence are illuminated on intensifying of political situation in a country.*

Purpose of the work consists in that, to expose principal reasons of intensifying of situation in Ukraine at the beginning of 60-th of XVII of century and them political consequences.

Results. *Was found the political processes that took place in Ukraine in the 60's XVII., heads covered position Right-Bank and Left-Bank Ukraine in the context of the Ukrainian issue, highlights the influence of foreign countries in these regions of Ukraine.*

Originality. *Was an attempt to further explore the reasons for the aggravation of geopolitical situation in Ukraine in the early 60s of the XVII century.*

Conclusion. *Was highlighted in the negative factors that contributed to the worsening geopolitical situation in Ukraine in the 60's XVII., namely the impact of foreign states, heads of confrontation between the right bank and left bank Ukraine, Cossack leaders then greed and domination of its interests before the state. All these factors contributed to the worsening political situation in Ukraine during this period. This issue requires more detailed study and interpretation in order to better understand the processes of state-building that took place in Ukraine.*

Key words: *Slobodyshe treatise, Yuri Khmelnytsky, Yakima Somko, Grigory Romodanovsky, Paul Teteria.*

Одержано редакцією 19.06.2017
 Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 94 (477.41) «186 / 189» (045)

Е. О. Мельников

ЗДІЙСНЕННЯ МАНЕВРІВ У КИЇВСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ ОКРУЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті досліджується військовий потенціал частин Київського військового округу та його вдосконалення шляхом здійснення маневрів у другій половині ХІХ ст. Проаналізовано якість засвоєння військовослужбовцями впроваджених царським урядом на українських землях військових реформ та виконання на практиці усіх стратегічних та тактичних задач, які ставило керівництво Російської імперії перед округом.

Ключові слова: *Київський військовий округ, маневри, українські землі, стратегія, тактика.*

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. українське суспільство зацікавлено історією функціонування дорадянських установ на території України. Київський військовий округ займав значне місце у мілітарній політиці Російської імперії. Військові частини на українських землях, в яких проходили службу й українці, повинні були на практиці закріплювати теоретичні знання та відпрацьовувати тактику ведення бою, щоб у подальшому використовувати накопичений досвід у стратегічних планах царату під час збройних конфліктів.

На сучасному етапі розвитку Збройних сил України треба проводити навчання армії, керуючись попереднім накопиченим досвідом в системі управління об'єднання різних родів військ, щоб уникати помилок. Важливим для нашого часу є усвідомлення, що розглядати військову справу різних епох на українських землях треба в єдиному контексті історичного процесу становлення української держави та Збройних сил України.

Мета статті полягає у розгляді питання стосовно здійснення маневрів у Київському військовому окрузі у другій половині ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень. Питанню щодо здійснення військових маневрів на території Київського військового округу у другій половині ХІХ ст. не було присвячено ґрунтовного дослідження. У заідеологізовані радянські часи ця проблема поверхово розглядалася у працях Л. Бескровного та П. Зайончковського [1; 2]. Висвітлення питання розвитку військово-окружної системи та реформування армії російськими науковцями О. Безугольним, М. Корольовим частково показують проведення маневрів Київського військового округу у другій половині ХІХ ст. в контексті реформування та розвитку російської армії [3; 4]. Отже, зазначена тема потребує подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. У травні 1862 р. військовий міністр Д. Мілютін запропонував створити територіальну, окружну систему, при якій постачання та матеріально-технічні функції покладалися на штаб округу, а оперативне командування зосереджувалася в руках дивізійних командирів. Нова система помітно спрощувала військове управління, а також усувався істотний недолік – крайня централізація управління в міністерстві [2, 97].

Влітку 1862 р. на українських землях замість управління Першої армії було створено Київський військовий округ, який на цей час межував з Варшавським та Віленським. Київський військовий округ на момент його створення охоплював Київську, Волинську та Подільську губернії. За територіальними масштабами округ був поділений Дніпром на дві частини. Західна частина межувала з Австрією, тому землі на південь від Полісся були стратегічно важливими для розгортання армії у разі військових дій, а східна частина слугувала тиловою базою, – хід військових дій там був малоімовірний [5].

Маючи Київську та Очаківську фортеці керівництво округу змушене було обирати наступальну або оборону стратегію у разі військових дій. Фортеці слугували базою артилерійських запасів та забезпечували усім необхідним частини Київського військового округу [5].

Війська Київського військового округу у перші роки його функціонування склалися з 2 дивізій піхоти, 2 кавалерійських дивізій і 2 батальйонів резерву. Згодом 3-тя кавалерійська дивізія була переведена з Харківської губернії, а частини 8-ї та 9-ї піхотних дивізій вибули з частин розташування округу у зв'язку з повстанням на території Польщі. Станом на 1864 р. розподіл військ виглядав так: 11, 12, 32, 33-тя піхотні дивізії та 6 кавалерійська [5, 76].

Під час проведення військових реформ на українських землях виконання поставлених завдань Військовим відомством керівництву округу перевірялися на практиці. Війська Київського округу на маневрах відпрацьовували взаємодію, стрільби, тактику введення бою.

Слово «маневр» було запозичено російською та українською мовами від французької. У тлумачному словнику В. Даля під маневрами мається на увазі «побудова та рух військ», а С. Ожегов надає таке формулювання: «військові навчання оперативно-стратегічного масштабу в обстановці, близької до бойової» [6; 7]. Енциклопедичний словник Ф. Брокгауза та І. Ефрона маневрами називає рух військ з метою зміни місця або фронту та виконання стратегічної комбінації, завдання якої полягає у визначенні часу, місця та чисельності сил з якими повинен відбуватися бій. Отже, головною метою будь-яких маневрів було правильне побудування військ та швидке, злагоджене виконання наказів для здобуття перемоги [8].

Система навчання військ Київського округу у 60-ті роки XIX ст. залишалася на дореформеному етапі свого розвитку. Олександр II хотів бачити у частинах продовження традицій плац-парадної муштри, а сама солдатська маса уявляла собою здебільшого українських селян, які після проведеної у 1861 р. селянської реформи активно поповнювали лави імператорської армії на українських землях [3].

Згідно з військовим статутом (частина II) 1867 р. солдати повинні були вивчати рух у зімкненому строю колон, побудові каре та виконувати під час військових дій команди командирів, слідкуючи за ворожими колонами. До автоматизму відпрацьовувалась взаємодія у стрільбі та перебудові строю. Багато генералів продовжували бачити головною зброєю багнет, та жили по законам війни часів О. Суворова. Статут майже нічого не передбачав, як діяти у розсипному строю та як вести одному стрільцю ефективну стрільбу. Діями у розсипному строю більше займалися стрілецькі батальйони, а лінійні практикувалися у бою на багнетах. Такий підхід призвів до того, що Російська імперія відставала від країн Західної Європи у володінні вогнепальною зброєю та у тактиці ведення бою на далеких відстанях одноосібно [3].

Військовослужбовці Київського військового округу повинні були навчитися поведженню зі зброєю та показувати на навчаннях ефективність і злагодженість дій. В 1871 р. було розроблено проект інструкції для польових занять військ з настановою про те, що «всі польові заняття повинні бути пройняті однією спільною метою – підготувати війська до успішної дії проти ворога, а тому все, що не може бути корисним, придатним до дії, має бути виключено з польових занять, особливо у вигляді крайньої обмеженості часу для її виробництва» [9].

Протягом 31 липня – 15 вересня 1871 р. проходили практичні польові навчання для офіцерів Генерального Штабу Київського військового округу. Для цього військового заходу склалися «партії з 11 офіцерів Генерального Штабу Київського військового округу і з

10 офіцерів командувачів цих військ, для практичних польових занять під керівництвом начальника окружного штабу генерал-майора Драгомирова» та однієї сотні десятого донського козачого полку у супроводі. Польові заняття продовжувалися три тижні та починалися виїздом з Межибужського табору, а маршрут проходив через «Летичівський повіт Подільської губернії, Старокостянтинівський, Заславський, Кременчуцький, Острозський, Дубенський та Рівненський повіти Волинської губернії» [11].

Керівники навчань за допомогою інструкцій ставили перед офіцерами завдання та умови і час для їх виконання. Перший день присвячувався рекогносцировці місцевості та вивченню карти. Вечері учасники навчань отримували завдання на наступний день. Виконання завдань піддавалося перевірці, а керівник групи у письмовій формі висловлював свої зауваження завідувачу партії [11, 123].

Розбиття табору на місцевості для роти, ескадрону, батальйону переважно було другим завданням, яке слідувало після опрацювання карти та ознайомлення з місцевістю. Офіцери прорачували скільки потрібно військових для охорони біваку, а також часу солдатам, щоб прослідкувати з місця ночівлі на позиції під час несподіваної тривоги [11, 124–125].

Третім завданням передбачалась перевірка на знання вартової служби. На карті позначалися місця розташування караулів, а офіцери вирішували скільки потрібно ставити людей до патрулювання, час зміни караулів, своєчасну відправку посильних з інформацією для виконання [11, 125]. Після вирішення основних завдань офіцерський корпус практикувався в атаквальних діях або оборонних, використовував для пояснення керівникам переваги та особливості ландшафтів для ведення військових дій тощо. Кожний керівник групи вів щоденник навчань, який згодом передавав завідувачу партії, а той вищому керівнику [11, 125].

Франко-пруська війна довела ефективність використання мін на шляху просування ворожої армії, підриві комунікацій, тому з 1871 р. для всіх військових округів Російської імперії вийшла постанова про навчання найпростішим саперним роботам та використанням їх у майбутньому. Розвиток саперної справи у Російській імперії не відбувався з часів Кримської війни, лише частини які брали участь в обороні Севастополя та дислокувалися в Київському та Одеському військових округах мали досвід та продовжували навчання саперів [1, 151–152].

Протягом 1870–1871 рр. проводилась пробна мобілізація по всій Російській імперії. Київський військовий округ за 25 днів повинен був бути приведений у повну бойову готовність [11, 412]. З 1872 р. термін прибуття запасників було скорочено до 11 – 20 днів [3]. Під час літніх маневрів 1873 р. вирішувалися особливі тактичні задачі. Військовослужбовці на місцевості при особистій участі командирів округу опрацьовували поставлені перед ними завдання. Згодом проводилась перевірка, як проходять тактичні заняття [1, 161].

Після громадянської війни у США досвід кавалерії, яка відіграла дуже велику роль у вирішальних битвах запозичувався Російською імперією на українських землях. Кавалерійські частини Київського військового округу у 70-ті роки XIX ст. діяли просто та ефективно при розгортанні колон. «З числа колон, побудованих з дробових частин фронту, у нас може бути розгорнута на стороні флангу тільки колона з шести, за допомогою одночасного повороту відділеннями направо, якщо колона була зліва» [12, 86–87].

Кавалеристи атакували кінноту умовного супротивника на відстані 150 кроків, що були потрібні для розбігу коней, а піхоту з дистанції у 300 кроків. Для патрулювання місцевості відбиралися найкращі наїзники. Гірше кавалеристи поводжувалися з нарізною зброєю, більше уваги приділялося не стрільбі під час руху, а лихий рубці [12, 87–92]. Підготовка одного кавалериста складалася з гімнастичних вправ, верхової їзди, діям у пішому строю. Починаючи з 1873 р. кіннота повинна була самостійно діяти при захисті переправи, далеких рейдах, атаках населених пунктів тощо [1, 154].

У 1876 р. кавалерія Київського військового округу проводила маневри з метою «тренування військ у тривалих і швидких пробігах». Рейди на відстань 170–200 кілометрів засвідчували боєздатність застосування кавалерійських частин для швидкої атаки на ворожі позиції, здійснення розвідки тощо. Командири полків, а іноді і дивізій не хотіли псувати гарний вигляд коней, тому частіше обмежувалися навчанням кінноти на манежах, а діяти на великих відстанях бажання не мали [1, 154].

Після російсько-турецької війни 1877–1878 рр. керівництво Російської імперії здійснило перехід полків піхотних дивізій на 4-батальйонний склад. Київський військовий округ став місцем дислокації 11, 12, 32, 33-ої піхотних дивізій, третьої стрілецької бригади та 11 і 12-тої кавалерійських дивізій. Імператорським наказом від 5 червня 1879 р. почали діяти нові правила дії у розсипному строю для рот та батальйонів. Тактичною одиницею стала рота, а новим бойовим порядком було вибрано ланцюг, а щоб ефективно використовувати цю тактику під час бою солдати повинні були оволодіти організацією ведення вогню під час атаки та оборони [3].

Після проведених ліберальних реформ Д. Мілютіна у військовій сфері за часів його наступника П. Ванновського досягнені успіхи переглядалися, а генералітет був розколений на два табори. Ліберали прагнули продовження реформ Д. Мілютіна, консерватори навпаки російсько-турецькій війні 1877–1878 рр. хотіли повернутися до традицій ведення багнетного бою, незважаючи на те, що в Європі і у Російській імперії ще з часів Кримської війни йшла гуманізація нанесення та заборона певних ударів багнетом супротивника. Разом з тим зовсім увага не приділялася навчанню солдатів поведженню з новітньою вогнепальною зброєю [1; 3].

З 1881 р. для військових округів Російської імперії вводився річний план розподілу занять. Зимовий термін навчань передбачав заняття з стройової підготовки та гімнастики, стрільби, роботу зі статутами серед військовослужбовців. Влітку війська проводили заняття в два етапи. Під час першого етапу відбувалися навчання за родами військ. Вони проходили підготовку з самообкопування, польових стрільб, тактичних однобічних ротних та двобічних батальйонних та полкових маневрів. На другому етапі проводилися загальні збори для відпрацювання тактичних та стратегічних завдань [3].

У 80-ті рр. XIX ст. в російській армії панували дві теорії, пов'язані з підготовкою військ. М. Драгомиров акцентував увагу на солдатах та на його якостях поведінки в бойових умовах. Частина Київського військового округу повинні були проводити навчання наближені до бойових дій, але майже зовсім при цьому не приділялась увага стрілецькій зброї. Така тактика призводила до великих втрат та швидкому обезкровленню батальйонів заради досягнення перемоги. Солдатам заборонялося під час наступу залягати на місцевості, потрібно було йти під кулями у повний зріст незважаючи на втрати задля швидкого оволодіння ворожими позиціями. Саперні роботи при цьому майже не проводилися, окопи не будувалися. На практиці виходячи з реалій стану імператорської армії запозичена європейська практика франко-пруської війни ведення збройного протистояння за допомогою інженерних, саперних робіт виявилися зовсім протилежною з умовами, коли військовослужбовці під кулями не мали навіть права пригинатися та повинні були йти вперед як на параді [4, 121–122].

Плац-парадна підготовка переважала серед генералів-консерваторів. Іноді на маневрах відпрацьовувались постановочні сцени ймовірного бою, перегруповання військ. Кожен офіцер та солдат знав своє місце у лаві та як потрібно діяти у певній ситуації. Повне ігнорування місцевості та умов за якими може відбутися бій призводило до неготовності у певний момент офіцерами брати особисту ініціативу на себе. Командування повністю підготовлювало план за яким розгорталося збройне протистояння двох армій. Головною метою такої підготовки визначався показний ефект, гарне крокування, виконання наказів [1–3].

На думку російського генерала та автора чисельних публікацій на військову тематику Н. Войде, військові маневри не відповідали реаліям справжнього бою, війська не навчалися, а складали іспит. Кожного року у діях частин зустрічалися прорахунки, котрих військове керівництво хотіло позбавитись, роблячи зауваження підлеглим. Умовність маневрів призводила до виконання запланованих цілей для отримання запланованих результатів. Під час бою прорахувати стовідсотковий результат дуже складно, таким чином уся підготовка військ виявлялась неефективною. Генерали та офіцери іноді по різному розуміли правильне виконання наказу. Постійні зауваження начальства «позбавляють виконавця бадьорості і впевненості, він перстає бути самим собою, тільки намагається догодити, і, звичайно, невдало» [13, 65–66].

Задля швидкого отримання результатів під час маршів місцевістю відкидалась пильність, усі розуміли, що умовний ворог нападати на колону не планує. Натомість охоплення, фланговий обхід під вогнем супротивника, нехтуючи правилами безпеки відповідали чинним вимогам та захочувалися генералітетом. Солдати вважалися відважними, хоча після кожної атаки їх чисельність зменшувалась [13, 68].

З 1882 р. змінювалась тактична підготовка кінноти. Нові настанови та статuti торкалися нагальних питань стосовно ролі кавалерії на полі битви. Використання масових армій та ешелонована побудова військ у глибину бойового порядку з сильними резервами не давало змоги використання для швидкої атаки кавалерійські частини. Перевага надавалась піхоті, яка поступово займала ворожі позиції за допомогою артилерії [14, 279–280].

Переозброєння армії новітніми видами вогнепальної зброї призвело до прицільної стрільби одноосбно. Лобова, а іноді фронтальна атака кавалерії ставала неможливою на ворожі ланцюги, тому що кожний стрілець міг уразити з далекої відстані кавалериста, який був у момент атаки дуже бажаною ціллю. Головним вразливим місцем ворога залишався тил, тому знищення ворожої кавалерії та прорив за лінію фронту міг принести користь для певної сторони збройного конфлікту. Перевага кавалерії Російської імперії на українських землях на кінець XIX ст. перед іншими родами військ полягала у швидкості пересування на далекі відстані. Під час бою кавалерія зосереджувалась подалі від головних частин готуючись при цьому нанести швидкий рейд у місці яке більш всього було не захищено. Під час рейду знищення тилових комунікацій призводило до падіння морального духу фронту, а знищення резерву надавало можливість виграти битву [14, 281–285].

У разі поразки головних сил кавалерії надавалась роль рятівника. Головна мета – стримування наступу ворога та гальмування дій супротивника щодо повного знищення сторони, що прогнала бій. Кавалеристи вели бій до моменту відновлення фронту та боєздатності власної армії [14, 287].

Наказом по Військовому відомству від 31 жовтня 1888 р. за № 221 до Київського військового округу були приєднані з розформованого Харківського військового округу Харківська, Полтавська, Чернігівська та Курська губернії. Розширення тилової бази Київського військового округу відкривало можливість для використання більших ресурсів та можливостей відпрацювання тактичних завдань для частин розташованих на українських землях у другій половині XIX ст. [15].

З 1889 р. тактика проведення маневрів змінилась. Тепер маневри відбувалися в «обсязі дивізія-корпус-загін». Використання великих військово-тактичних з'єднань дозволяло провести мобілізацію у зазначені строки та перевірити злагодженість дій різних родів військ [1, 161]. У 1890 р. відбулися великі десятиденні маневри Київського та Варшавського військових округів. Участь у них брали 187 батальйонів та 142 ескадрони за допомогою артилерії у складі 456 гармат. Під час виконання завдань відпрацьовувались засоби застосування телеграфного зв'язку, який був важливою технологією для частин Київського військового округу для швидкого координування дій, злагодженого виконання поставленої мети. Дніпро та Західна Двіна стали морськими шляхами сполучення для перегрупування військ до ймовірного західного театру військового протистояння [1, 162, 429].

Під час проведення маневрів прив'язаних, до певної місцевості вояки використовували укриття не тільки для захисту від куль супротивника, але й для ведення прицільного вогню під час атаки або оборони. Навчання військ довгий процес, тому кожний військовослужбовець до автоматизму відпрацьовував найпростіші елементи, наприклад наведення прицілу на уявного ворога під уявним вогнем. У справжній бойовій ситуації солдату більше потрібна була не уява, а здатність швидкого сприйняття інформації для зайняття кращої позиції. На маневрах повідомлення про ймовірний наступ, кидок гранати активізувало людей швидше аніж повторення такої ситуації на полях битви [13, 76–77].

Дніпровський річковий басейн дозволяв виявляти умовного супротивника та відпрацьовувати пильність дозорів, діяти у заболоченій місцевості, на нерівній поверхні, вчитися елементам маскування для знищення ворожих загонів. Солдати, які стріляли стоячи були більше відкриті для ураження, тому в практику вводилися залягання на місцевості та стрільба по мішеням. Для наочності Н. Войде у своїй аналітичній статті пропонував стріляти по мішеням, які ставили у повний зріст та по тим, які були скриті перепонами. Результат говорив сам за себе, ураженими залишалися мішені, які зображали солдата у повний зріст під час атаки або оборони. «В поєднанні двох умов можливого великого укриття від вогню противника і майстерного вибору стрілецьких позицій криється вся суть піхотного бою» [13, 79].

На початку 90-х років XIX ст. за ініціативи М. Драгомирова вперше в Російській імперії у Київському військовому окрузі артилерія провела стрільби бойовими набоями через голови піхотної частини для розвитку наступу на ворожі позиції. В інших військових округах імперії артилеристи та піхота зовсім не координували дії, тому великі втрати особистого складу завжди призводили до втрати атакуючого темпу. Стройова підготовка відповідала реаліям того часу, але тактична складова вимагала подальшого реформування армії, відходу генералів від старих консерваторських засад [4, 124].

Під час артилерійських стрільб офіцери повинні були вивчати усі особливості поводження з гарматами, розльоту снарядів. Помилковий вибір позиції призводив до знищення артилерійського розрахунку ворожим вогнем або невиконання поставленої мети. Калібри гармат російської імператорської армії та умовного ворога відрізнялися, тому офіцерський корпус вивчав можливі дії артилеристів європейських країн [13, 80–81].

Протягом 10 грудня 1892 – 8 лютого 1893 рр. проводилися військові навчання біля міста Київ. «Командувач військами запропонував провести навчання з бойовими патронами» призначеними для полку піхоти та взятими з військового складу «і двома восьмигарматними батареями на ділянці між селами Борщаговками, м. Белгородкой, с. Забір'я і с. Бояркою» [16].

28 лютого 1895 р. вийшов циркуляр Штабу Київського військового округу у якому йшла мова про кількість та видачу патронів солдатам. Як зазначалося в документі «для пристрілки гвинтівок, що підлягають видачі нижнім чинам на руки, має витратитися по 5 патронів на гвинтівку». Така кількість була замалою, щоб солдати навчилися влучно стріляти, але режим царату на українських землях з метою економії коштів проводив політику обмеженого використання ресурсів та накопичення їх на час військових дій [17].

Циркуляр передбачав, що «для пристрілки гвинтівок бойового запасу слід виробляти особливу відпустку по 5 бойових патронів на гвинтівку з тим, щоб відсутні потім патрони для повторень пристрілки, якщо в тому зустрінеться потреба, були поповнені з числа представлених у розпорядження командирів частин». Для пристрілки гвинтівок зі складів запасних батальйонів видавалося 10 патронів. Велика увага приділялася повному контролю за набоями та їх прямому використанню [17].

Польові поїздки офіцерів Генерального штабу практикувались у кінці XIX ст. майже у всіх військових округах Російської імперії. У 1896 р. такий тип навчань відбувся і у Київському військовому окрузі [1, 162]. Циркуляром Штабу Київського військового округу від 27 серпня 1899 р. передбачалося: «дозволяється частинам військ округу під час маневрів зупинятися для відпочинку на узліссях казенних дач Подільської губернії». Солдати під час привалів не повинні були нанести шкоди узліссям та після відпочинку продовжували навчання [17].

Висновки. Таким чином, у другій половині XIX ст. Київський військовий округ посідав важливе місце у стратегічних планах царату на українських землях. Територіальні особливості дозволяли проводити атакуючі та оборонні дії, а фортеці слугували базами забезпечення. Протягом проведення реформування армії змінювалась тактика, вводились нові правила поведінки зі зброєю тощо. Незважаючи на помилки генералітету у виборі підготовки військ, консерватизм та плац-парадну підготовку, показовий виступ частин на маневрах на українських землях проводилися саперні роботи, взаємодія артилерії та піхоти при наступі, польові виїзди офіцерів, взаємодія різних родів військ для виконання поставленої мети у в обсязі дивізія-корпус-загін. Великі маневри двох округів, пробна мобілізація проводилися у зазначені строки, а умовними ворогами вважалися західні сусіди Австро-Угорщина, Німеччина.

Урізання військового кошторису за часів перебування на посаді військового міністра П. Ванновського призвело до накопичення боєприпасів на час війни, малу кількість використання набоїв на маневрах, що можна віднести до негативних наслідків, які згодом дали про себе знати під час конфлікту з Японією у 1904–1905 рр. Завдяки скороченню коштів на утримання Харківського військового округу та його скасування у подальшому, призвело до розширення територіальних меж Київського військового округу та об'єднанню багатьох українських губерній під керівництвом одного командуючого, що поліпшило проведення мобілізації. Протягом другої половини XIX ст. Російська імперія прагнула на українських землях побудувати міцну армію для оборони західних кордонів або проведення наступальних дій. Українці отримували військову підготовку та освіту, що у подальшому призвело до викорис-

тання накопиченого досвіду для будівництва власної держави та збройних сил на уламках Російської імперії на початку ХХ ст.

Список використаної літератури

1. Бескровный Л.Г. Русская армия и флот в XIX веке. Военно-экономический потенциал / Л.Г. Бескровный. – М. : Наука, 1973. – 432 с.
2. Зайончковский П. А. Военные реформы 1860–1870 годов в России / П. А. Зайончковский. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1952. – 371 с.
3. Безугольный А. Ю. История военно-окружной системы в России. 1862–1918 / А. Ю. Безугольный, Н. Ф. Ковалевский, В. Е. Ковалев. – М. : Центрполиграф, 2012 – 502 с.
4. Королёв М. А. Преобразование армии и флота Российской империи в контексте военных реформ (вторая половина XIX – начало XX вв.) : дисс. ... канд. ист. наук, 07.00.02 : Отечественная история / М. А. Королёв. – М., 2009. – 214 с.
5. Исторический очерк деятельности военного управления в России в первое двадцатипятилетие благополучного царствования государя императора Александра Николаевича (1855–1880 гг.). – СПб., 1880. – Т. IV.
6. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка [Электронный ресурс] / В. Даль. – Режим доступа : <http://v-dal.ru>.
7. Толковый словарь И. С. Ожегова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ozhegov.textologia.ru>.
8. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза та И. А. Ефрона [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.vehi.net/brokgauz>.
9. Положение о полевом управлении войск в военное время [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://militera.lib.ru>.
10. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442, оп. 50. – Д. 210. – Л. 1–10.
11. Драке Л. О полевых поездках строевых офицеров / Л. Драке // Военный сборник. – 1876, № 5. – С. 122–132.
12. Драке Л. Сравнительное обозрение русского и австрийского кавалерийских уставов / Л. Драке // Военный сборник. – 1872, №11. – С. 83–103.
13. Войде Н. Мирные маневры и их значение / Н. Войде // Военный сборник. – 1894, № 5. – С. 65–81.
14. Миткевич В. Конница на поле сражения / В. Миткевич // Военный сборник. – 1894, № 6. – С. 276–289.
15. Саламахіна Ю.І. Харківський військовий округ у 1864–1888 роках / Ю.І. Саламахіна // Історія і географія. – 2013, № 49. – С. 142–146.
16. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 442, оп. 622. – Д. 519. – Л. 1–9.
17. Центральний державний історичний архів України. – Ф. 315, оп. 2. – Д. 8. – Л. 117, 172.

References

1. Beskrovnyy, L. G. (1973). *The Russian army and Navy in the XIX century. Military-economic potential*. Moscow (in Rus.)
2. Zayonchkovskiy, P. A. (1952). *The military reforms 1860-1870 years in Russia*. Moscow (in Rus.)
3. Bezugolnyiy, A. Yu., Kovalevskiy, N. F., Kovalev, V. E. (2012). *History of military-district system in Russia. 1862-1918*. Moscow (in Rus.)
4. Korolev, M. A. (2009). *The transformation of the army and Navy of the Russian Empire in the context of military reforms (second half of XIX - beginning of XX centuries)*. Moscow (in Rus.)
5. (1880) Historical sketch of the activities of military control in Russia in the first twenty-five years of prosperous reign of the Emperor Alexander Nikolayevich (1855-1880). St. Peterburg (in Rus.)
6. Dal, V.I. Russian dictionary. Retrieved from <http://v-dal.ru> (in Rus.)
7. Explanatory dictionary of S. I. Ozhegov. Retrieved from <http://ozhe-gov.textologia.ru> (in Rus.)
8. Encyclopedic dictionary of F. A. Brockhaus & I. A. Efron Retrieved from <http://www.vehi.net/brokgauz> (in Rus.)
9. Position about field management of troops in time of war. Retrieved from <http://militera.lib.ru> (in Rus.)
10. Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fond 442, opus 50, case 210 (in Rus.)
11. Drake, L. (1876). *On field trips combatant officers*. Retrieved from <http://ejournal6.com/ru>. (in Rus.)
12. Drake, L. (1872). *A comparative review of the Russian and Austrian cavalry charters*. Retrieved from <http://ejournal6.com/ru>. (in Rus.)
13. Voyde, N. (1894). *The peace maneuvers and their importance*. Retrieved from <http://ejournal6.com/ru>. (in Rus.)
14. Mitkevich, V. (1894). *The cavalry on the battlefield*. Retrieved from <http://ejournal6.com/ru>. (in Rus.)
15. Salamakhina, Yu.I. (2013). *The Kharkov military district from 1864-1888 years*. Retrieved from <http://journals.hnpu.edu.ua/ojs/hisgeo/article/view/563>. (in Rus.)
16. Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fond 442, opus 662, case 519. (in Rus.)
17. Central State Historical Archive of Ukraine in Kiev, fond 315, opus 2, case 8. (in Rus.)

Abstract

Melnykov E.A. The implementation of maneuvers in the Kiev Military District in the second half of the XIX century.

Introduction. The article is concerned with the maneuvers of the Kiev military district in the second half of the XIX century.

Purpose. Analysis of the conduct of military maneuvers in the Kiev military district in the second half of the nineteenth century.

Results. The issue of the Kiev military district's development was not considered separately in the historiography. Modern Ukrainian society is interested in the history of functioning of Russian Empire institutions in the lands of Ukraine. Modern armed forces of Ukraine should use the historical experience of previous generations to complete their tasks. It is spoken in detail about the main tasks that were set before the infantry, cavalry units. The main factors that had affected on the changing of the troops' training were analyzed.

Originality. The article reveals the issues of changing of the tactics of troops training. The using of archival sources, analytical articles of the Imperial period, the historiography of the Soviet and modern periods reveals the essence of the maneuvers in the Ukrainian lands. It is analysed the basic trends of the army reforming and the development of Russian Empire military Affairs on Ukrainian lands.

Conclusion. Kiev military district took a major role in the strategic plans of tsarism on Ukrainian lands in the second half of the XIX century. Territorial features allowed to conduct offensive and defensive actions, and the fortress served as collateral bases. The soldiers received orders for army training in accordance with the decrees of the Military ministry of the Russian Empire. During the army reforming was changing the tactics, were introducing new rules of conduct with weapons. During the second half of the nineteenth century the Russian Empire was seeking to build a strong army in the Ukrainian lands for the defense of the western borders or for the offensive operations. The Ukrainians were receiving military training and education, that further led to the using of the accumulated experience for building of their own state and armed forces on the ruins of the Russian Empire in the early twentieth century.

Key words: Kiev military district, maneuvers, Ukrainian land, strategy, tactics.

Одержано редакцією 11.05.2017
Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 94 (477.4): 262.2

В. О. Левицький

КАПІТАЛІЗАЦІЯ ЛЕГКОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ (друга половина XIX – початок XX ст.)

В статті розкривається процес капіталізації легкої промисловості в українських губерніях Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. Простежено становлення нових капіталістичних відносин, що проявилось у послідовному виникненні нових форм промислового виробництва.

Ключові слова: капіталізація, легка промисловість, підприємство, синдикат, генеза, товарне виробництво.

Постановка проблеми. З широкого комплексу питань, що стосуються досліджуваного періоду історії України, що на той період входила до складу Російської імперії, важливе місце відводиться аспектам, пов'язаним із капіталізацією її промислового розвитку. Адже темпи розвитку промисловості завжди перебувають у пропорційній залежності від розміру вкладених у неї капіталів.

Капіталізація промисловості супроводжувалася змінами в господарських відносинах, політичною боротьбою, піднесенням культури. Необхідною передумовою для цього процесу є достатньо широкий розвиток товарного виробництва та обміну, що виступають базою для утворення грошових багатств і для соціального розшарування міста і села. Виникненню системи капіталістичних відносин повинен передувати процес первісного накопичення, що складається з двох основних моментів: перетворення дрібного власника у вільного, але позбавленого засобів виробництва робітника та появи власника фінансових засобів, що можуть бути використані на купівлю робочої сили.

Мета пропонованої статті полягає у висвітленні та аналізі питання процесу капіталізації легкої промисловості в українських губерніях Російської імперії в другій половині XIX – на початку XX ст.

Аналіз останніх досліджень. Однією з важливих проблем, що досліджують історики, є процес генези капіталістичних відносин та капіталізації промисловості. У своїй ґрунтовній праці К. Пажитнов аналізував ці явища на прикладі текстильної промисловості [1]. Г. Циперович вивчав аспекти створення та діяльності капіталістичних монополій – синдикатів і трестів [2]. Питання проблеми генези капіталізму в Російській імперії досліджував М. Дружинін [3]. Промисловий переворот в Україні в контексті формування ринку розглядав Т. Дерев'янкін [4].